

Література

1. Гунява Г. Розвиток усного мовлення на уроках читання // Початкова школа. 2002. № 4. С. 16–17.
2. Жинкин Н. Речь как проводник информации. Москва, 1992. 160с.
3. Каніщенко А. Уроки розвитку зв'язного мовлення в початкових класах. Посібник для вчителя. Київ, 2000. 128 с.\
4. Лобчук О. Усний переказ як засіб розвитку зв'язного мовлення // Початкова школа. 2002. № 2. С. 28–31.
5. Методика викладання української мови // За ред. С. Дорошенка. Київ, 1992. 295с.

Людмила Поліщук

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. філол. наук, доц. Богатько В. В.)

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація

У статті окреслені лінгводидактичні засади розвитку зв'язного мовлення школярів на уроках української мови.

Ключові слова: *лінгводидактика, зв'язне мовлення, урок.*

Аннотация

В статье обозначены лингводидактические основы развития связной речи школьников на уроках украинского языка.

Ключевые слова: *лингводидактики, связная речь, урок.*

Summary

The article outlines the linguistic-educational principles of the development of connected language of pupils in ukrainian language lessons.

Keywords: *linguistics, connected language, lesson.*

У педагогічному процесі особливо велике значення має розвиток мови учнів, що значною мірою впливає і на розвиток їх особистості, їх інтересів, поглядів, художніх смаків, вольових якостей тощо.

Як відомо, на розвиток зв'язного мовлення впливає багато факторів: *мовленнєве середовище, спілкування з однолітками, слухання радіо і телебачення, читання художньої літератури.* Вирішальне значення у формуванні такої інтегрованої якості, як зв'язне мовлення, має навчальний

процес, оскільки зв'язне мовлення – це продукт цілеспрямованого систематичного навчання, який потребує постійного педагогічного керівництва. Учителі мають пам'ятати, що умовою успішного розвитку мовлення, формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей є потреба спілкування, або комунікації, тому під час проведення уроків з української мови необхідно передбачити такі ситуації, які спонукали б дитину висловлювати свою думку, розповідати про щось. Школярі впевнено розкажуть або напишуть лише про те, про що вони знають: у них має бути запас знань, матеріал для розповіді за темою, тоді вони зможуть виділити головне, суттєве. До того ж, як влучно зазначає О. Кулик: «Мовленнєвий розвиток відбувається під впливом мовленнєвого середовища, що оточує учня. Тобто тексти, які ми чуємо, читаємо, вимовляємо створюють ту атмосферу, у якій розвивається особистість» [3, с. 45].

У розвитку мовлення чітко простежуються такі лінії: *покращення артикуляції звуків, підвищення культури мови, робота над збагаченням, уточненням і активізацією словника, удосконалення граматичного ладу, робота над побудовою словосполучень, речень, тексту*. Тема розвитку зв'язного мовлення у початковій школі є досить актуальною на сьогоднішній день і є передумовою успішного розвитку мовленнєвої діяльності особистості.

«Сучасний підхід до навчання мови визначається як основними функціями самої мови – бути найважливішим засобом спілкування і пізнання, так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє способами самовираження рідною мовою, вміє вести бесіду, дискутувати, доводити, точно й аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми і правил мовленнєвої поведінки» [8, с. 9].

Вирішення цих завдань безпосередньо пов'язане з реалізацією комунікативної мети курсу рідної мови – сформувати вміння і навички вільного володіння рідною мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання,

читання, говоріння, письмо), правильно користуватися її стилями, формами, жанрами. При цьому має забезпечуватися свідоме ставлення учнів до вивчення мови, розвитку зв'язного мовлення.

У шкільній практиці широко застосовуються різні аспекти роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів як на уроках мови (*робота над словом, словосполученням, реченням* під час вивчення окремих тем курсу відповідно до навчальних програм), так і на спеціальних заняттях, присвячених розвитку зв'язного мовлення (*робота над темою, планом, композицією тексту, діалогічним і монологічним мовленням, творами різних жанрів*).

У науковій, методичній і навчальній літературі останніх років, у новій програмі з мови відображається і нове для науки питання, як використовувати в навчанні усного і писемного монологічного зв'язного мовлення одиниці більші ніж речення, структуру яких необхідно вивчати так само, як і синтаксис окремого речення.

Проблеми розвитку мовлення в сучасній лінгвістиці, психології, лінгводидактиці пов'язують з вивченням одиниць більших, ніж речення. В основі чинної Програми з розвитку зв'язного мовлення лежить не лише проведення тих чи інших творчих робіт, а система формування певних умінь, що забезпечують самостійне складання тексту. Найголовніші серед них – уміння говорити і писати в межах певної теми; збирати і систематизувати матеріал до наступного твору; будувати текст в певному жанрі, в тій чи іншій композиційній формі, а також вироблення навичок аналізу тексту.

Проблема розвитку зв'язного мовлення учнів завжди була актуальною для науковців. Відомі мовознавці й педагоги у своїх працях висвітлювали питання лінгводидактичних основ формування вмінь і навичок зв'язного мовлення в учнів (І. Срезневський, В. Сухомлинський, К. Ушинський). Підвищенню рівня культури мовлення учнів присвячені наукові роботи Н. Бабич, І. Білодіда, А. Коваль, Л. Паламар, Є. Чак та ін. Розвиток мовлення особистості в різні періоди її становлення досліджували такі вчені: дошкільний період – Є. Тихеева, Д. Ельконін, та ін.; молодший шкільний вік –

М. Вашуленко, І. Гудзик, М. Львов, М. Рождественський та ін.; середній шкільний вік – М. Баранов, О. Барінова, О. Біляєв та ін. Т. Ладиженська, В. Мельничайко, І. Синиця, Л. Скуратівський, М. Стельмахович та ін. у своїх працях зосереджували увагу на вирішенні комунікативних завдань у процесі оволодіння учнями мовним матеріалом.

У статті розглядається проблема розвитку зв'язного мовлення учнів з погляду вчених-лінгвістів, психологів та методистів.

Проблема розвитку зв'язного мовлення школярів розглядалася в дослідженнях мовознавців, психологів, методистів. Вона знайшла широке відтворення в лінгводидактичній концепції В. Сухомлинського, який зазначав, що «словесна творчість — це могутній засіб розумового розвитку людини, перед якою відкривається світ. З того часу, як слово стає для дитини інструментом, за допомогою якого твориться нова краса, дитина піднімається на нову сходинку бачення світу, досягає якісно нового етапу у своєму духовному розвитку» [6, с. 57]. Важлива особливість методичної системи В. Сухомлинського – дотримання чіткої наступності й послідовності на уроках розвитку зв'язного мовлення.

На сучасному етапі вивчення української мови в школі одним із найважливіших завдань є формування комунікативної компетенції учнів, що невідривно пов'язана з усіма видами мовленнєвої діяльності й культури мови.

Успішне формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів на уроках мови можливе лише за умови систематичної і цілеспрямованої роботи, постійної уваги до цього аспекту навчання. Способом формування в учнів таких умінь є різні види робіт, передбачені програмою. «Кожен урок рідної мови має бути святом пізнання і творчої праці. Саме на це спрямовані чинна програма і нові підручники з рідної мови» [9, с. 19].

Розвиток зв'язного мовлення учнів належить до одного з провідних завдань навчання мови в сучасній школі. «Не розвинутий у шкільному віці мовно-рушійний механізм усного мовлення, – слушно зазначає І. Білодід, – дається взнаки і в дорослому віці...» [1, с. 41]. Тому завдання курсу української

мови в школі якраз і полягає в тому, щоб на основі глибоких і міцних теоретичних знань забезпечити вільне володіння учнями усним і писемним мовленням, що сприяє успішному вивченню інших навчальних предметів, готує молодь до участі в суспільному і трудовому житті.

«Посилення практичної спрямованості вивчення шкільного курсу української мови вимагає великої уваги до одного з його найголовніших розділів – розвитку усного і писемного зв'язного мовлення» [5, с. 58].

Перспективи для вдосконалення мовленнєвого розвитку школярів розкрилися також у зв'язку з науковими досягненнями, що належать до такої галузі науки, як психолінгвістика (теорія мовленнєвої діяльності), багато положень якої дали змогу по-новому висвітлити проблему навчання зв'язних висловлювань (І. Зимня, О. Леонтьєв, О. Шахнарович та ін.).

Доведення важливості знань з галузі функціональної стилістики для розвитку зв'язного мовлення, необхідності стилістичної роботи з учнями запропоновано в дослідженнях методистів (С. Іконнікова, В. Капінос, М. Леонової, Л. Мацько, В. Мельничайка, С. Молодцової, М. Пентилюк, Л. Симоненкової, М. Стельмаховича, О. Текучова, Г. Шелехової та ін.).

У лінгводидактиці термін «зв'язне мовлення» вживається у трьох значеннях:

- 1) зв'язне мовлення — процес діяльності того, хто говорить або пише;
- 2) продукт цієї діяльності (текст, висловлювання);
- 3) назва розділу роботи з розвитку мовлення [4].

Як зазначає Г. Шелехова, «проблема вдосконалення методики зв'язного мовлення учнів може бути успішно розв'язана за умови дотримання відповідних лінгводидактичних принципів, що лежать в основі визначення змісту, вибору форм, методів і прийомів роботи (науковості, системності, наступності й перспективності, послідовності, доступності мовленнєвих знань, умінь і навичок, єдності мови, мовлення і мислення, урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, зв'язку усного і писемного мовлення та ін.), побудови системи уроків з розвитку зв'язного мовлення, спрямованої на

формування в учнів умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності, роботи над стилями мовлення» [7, с. 12].

Урок розвитку зв'язного мовлення є одним із найскладніших уроків, судячи з багатогранності завдань, особливостей їх підготовки: адже такий урок пов'язаний з інтелектуальним і мовленнєвим розвитком учнів, зі збагаченням їхнього емоційного й духовного світу. «Той рівень розвитку мовлення, якого учень досягнув у школі, забезпечує основу для подальшого навчання, зумовлює соціальну адаптацію, професійну діяльність, бо тільки розвинене мовлення формує здатність особистості користуватися новими засобами, виражати сприйняте, передавати іншим набуті знання» [2].

Проблемі підготовчої роботи до написання творів присвячені дослідження відомих українських і російських лінгвістів, методистів і психологів (Т. Ладиженської, В. Мельничайка, Г. Токмань, В. Цимбалюк, Г. Шелехової, Г. Шипіциної та ін.).

«Розвиток зв'язного мовлення учнів – одне з найважливіших завдань шкільного курсу рідної мови, вирішення якого безпосередньо пов'язане з формуванням особистості, яка є носієм мови, дбає про її красу і розвиток, володіє високим рівнем умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо), культури спілкування» [7, с. 2].

З огляду на те, що письмові роботи (диктанти, перекази, твори) відіграють важливу роль у навчанні, інтелектуальному і мовленнєвому розвитку учнів, саме з цього починається оволодіння культурою мовлення. А переказ допомагає тренувати мовно-мисленнєві механізми в процесі вивчення двох видів мовленнєвої діяльності – слухання і письма.

Проте робота над переказами різних типів і стилів мовлення в школі залишається і до цього часу актуальною методичною проблемою:

- ✓ по-перше, тому, що вона не була предметом спеціального теоретичного й експериментального дослідження;

- ✓ по-друге, тому, що учнів спочатку потрібно навчити слухати і розуміти, а потім – відтворювати;

✓ по-третє, у зв'язку з постійним прогресом мовної політики в Україні виникає потреба збагачувати мовний запас учнів, розвивати їхнє зв'язне мовлення.

Сформувати визначені нами навички, не контролюючи результатів навчальної діяльності учнів, не можна. Учні повинні слухати, щоб чути і розуміти. Як зазначив один із французьких педагогів, переказ є чудовим способом перевірки розуміння читача.

Навчити дітей слухати – значить навчити їх зрозуміти й довести своє розуміння; передавати словами думки й почуття, тобто переказувати.

Отже, творча організація навчальної діяльності забезпечує логічне, послідовне засвоєння матеріалу, сприяє активізації мисленнєвої діяльності учнів і розвитку їхніх пізнавальних здібностей, забезпечує реалізацію диференційованого навчання як на репродуктивному, так і на творчому рівні, створює умови для виховання загальної і мовленнєвої культури, розвитку зв'язного мовлення кожного школяра.

Література

1. Білодід І. Людина і мова. Філософська думка. 1971. № 2. С. 35–61.
2. Кулик О. Вплив психофізіологічних механізмів породження мовленнєвого висловлювання на засвоєння школярами словотвірної системи української мови : [Електронний ресурс]. Науковий вісник Донбасу (педагогічні науки) / Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13kodsum.pdf>
3. Кулик О. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. Теоретична і дидактична філологія. Вип. 15. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 38–48.
4. Лопушинський І. Лінгводидактичні основи методики роботи над художнім стилем мовлення у 5–7 класах середньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови». Київ, 1996. 22 с.
5. Сукомел М. Уроки розвитку зв'язного мовлення в 7 класі. Українська мова і література в школі. 1985. № 11. С. 53–61.
6. Сухомлинський В. Слово рідної мови. Українська мова і література в школі. 1987. № 7. С. 51–60.
7. Шелехова Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови». Київ, 1996. 22 с.
8. Шелехова Г. Зміст роботи і система завдань і вправ з розвитку зв'язного мовлення у нових підручниках. Українська мова і література в школі. 1991. № 9. С. 8–11.
9. Юшук І. Нова доба нового прагне слова.. Дивослово. 1998. № 8. С. 8–19.